

Kataloogi puhul tasub rõõmustada, et eri perioodidest pärit kaartidest on publitseeritud näiteid nii mustvalgete (24) kui ka värvitahvliteina (11). Kaardikataloogi koostaja ja avaldaja kimbatus on ilmselt olnud suur, sest vanad kaardid pakuvad alati ka lihtsat silmarõõmu. Praegusel juhul ei ole aga olnud eesmärgiks kallis klantsalbum, vaid käsitraamat. Avaldatud pildid moodustavad teemast kena läbilõike ja kui ainult natuke norida, siis oleks ehk soovinud, et väljavalitute seas oleks olnud rohkem seni tiražeerimata, st. uudset materjali. Praegu on paljude illustratsioonide puhul äratundmisrõõm see ainus rõõm. Näiteks on sellised Samuel Waxelberghi Haapsalu vaade (nr. 261, fig. 6) ja Arent Passeri Haapsalu piiskopilinnuse plaan (nr. 687, fig. 22). Viimast on publitseeritud korduvalt.

Ulla Ehrensvärdi töö kohta tuleb kokkuvõtvalt ütelda, et tegemist on möödapääsmatu abivahendiga tulevastele uurijatele. Jääb ainult loota, et ka kodumaised arhiivid jõuavad ükskord oma vanaema kaardi- ja plaanimaterjali sedavõrd põhjaliku katalogiseerimiseni.

Juhan Kreem

Kas lugejaskond häübub enne kirjanikkonda?

Janika Kronberg. Tiibhobu märgi all.

Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. –

Collegium litterarum 13.

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Tallinn, 2002. 288 lk.

Janika Kronbergi raamat – formaalselt küll artiklikogu – kütünib monograafiamõõtu, käsitledes mitmest aspektist meie suurimat pagulaskirjastust. Kuigi huvitav pagulaskirjanduse ja paguluse vastu näikse elevat ülepea taandunud – kodustegi probleemidega tegemist rohkem kui külalalt –, ei saa ometi öelda, et kõik pagulusega seotud probleemid oleksid piisavalt läbi uuritud. Pagulaskirjandusega on küll süstemaatiliselt tegeldud, kuid uurijate arv ja uuritava maht ei ole kooskõlas. Teisalt teame, et eriti paguluses – aga võib-olla turumajanduses üldiseltki – seostub kirjandus otsestelt kirjastusega. Sestap on J. Kronbergi uurimus tervitatav ja vajalik nii raamatuloo kui ka kirjandusloo aspektist. Lahendamata küll kõiki EKK-ga seotud küsimusi, on see esimene tavaülevaatest sügavamale minev käsitus nimetatud kirjastuse kohta (ja mitte ainult).

J. Kronberg käsitleb kirjastuse rajamist (“Algus”, lk. 14–39), tegutsemist (“Läbi nelja aastakümne”, lk. 40–84), kolleegumi tööd (“Eesti kirjandus Eesti Kirjanike Kooperatiivi värvavas”, lk. 85–188) ja poleemikat endise monopolistiga (“Sõnasõda “Ortoga””, lk. 119–142). Kahe teose saamisloo jälgimine (“EKK ja “Vaba Eesti”: “Eesti lüürika” lugu”, lk. 143–170, ja “Karl Astiga “Krutsifissi” lugemas ja kärpimas”, lk. 171–193) kuulub piigem kirjandusloo valda. Üpris põnev lugemine on koondatud pudemete peatükki (“Miscellanea. Arhivaalseid pudemeid”, lk. 194–214). Segasevõitu pealkirja all (“EKK kirjanduskultuuri süsteemi korraldajana”, lk. 215–232) vaatleb autor autorikirjastaja-kriitiku-lugeja suhteid. Raamat lõpeb kirjastuse likvideerimise jälgimisega (“Epiloog”, lk. 233–239). Uurimust täiendavad rohked lisad: EKK põhikiri (lk. 240) ja kodukord (lk. 241–244), 1955. aasta sügiseks EKK-ga ühinenud kirjanike deklaratsioon (lk. 245–246), EKK aktsionäride nimistud asutamisel ja lõpetamisel (lk. 247–248), EKK kirjastuses teoseid avaldanud autorite (ja tõlkijate)

loend (lk. 249–251). Põhimõtteliselt on hea, et lisatud on ka väljaannete arv. Kahjuks on autor jäanud poolele teelee, võttes aluseks ilmunud köited, mitte teosed. Kõige olulisemana järgneb EKK avaldatud teoste bibliograafiline loend. Väärib esile-tõstmist, et autor on mitmete allikate põhjal ja küllap üksjagu tüütu nokitsemisega selgitanud ka tiraaid (huvitav, et just hilisemast ajast, aastaist 1987 kuni 1993, pole tiraaze teada). Endastmõistetavalat kuulub teadustöö juurde ka viidatud käsi-kirjaliste materjalide loend (lk. 279–280) ja kasutatud lühendid (lk. 281). Väga oluline on isikunimedede register (lk. 282–289), mis kahjuks ei ole aga saanud veel igas teadustöös tavapäraseks. Hämmastab asjaolu, et vajalikuks pole peetud li-sada kasutatud kirjanduse loendit, mis on (või oli?) teadustöö *conditio sine qua non*. Asjakohane olnuks ka kasutatud fotode loend, arvestades kas või avaldamiskoha soliidsust.

Uurimus on huviga loetav ja uudislik. Paljudel tegeliku kapitalismiga vaid serviti kokku puutunud lugejatele, vähemalt minule, oli ootamatuseks teada, et EKK kirjastuse käimaltükkamiseks oli vaja raha ja et see raha tulि leitujalt-töösturilt Enn Vallakult. On vapustav lugeda, et sedavõrd ahasates tingimustes leidus metseen, kes andis 10 000 krooni kirjastuse käivitamiseks teadmisega, et see ei kujune kasutoovaks, vaid pigem ots-otsaga kokku tulevaks ettevõtteks. On hea, et J. Kronberg peatub ka E. Vallaku isikul (lk. 22–25). Siit järgneb pärüs loogiliselt küsimus: kus on meie tänapäeva metseenid? Leidub küll kultuurkapitali riisujaid-raiskajaid, aga kas ka täiendajaid! Kuid eks ole ka kirjandus ja kirjanikkond tänapäeval midagi muud kui viiskümmend aastat tagasi. Kes ikka tahab ropendamist toetada. Ehk oleks kirjandusele kasulik, kui ajakirjade toimetajatel oleks B. Kangrole omane allergia vägisõnade suhtes.

Esmaspulg üllatas, ent järelemõtteliselt täiesti seaduspärane oli lugemisel saadud üldistus, et EKK lugejaskond, täpsemalt tellijaskond, avaldas kirjastusele üsnagi tugevat sotsiaalset survet. Möistagi ilmnes see avaldatavas kirjanduses. Selle võiniuks autor ehk rohkemgi lahti kirjutada, viidates ka konkreetsetele teosteile. J. Kronberg on piirdunud siin ilmekate tsitaatidega koguteostest "Kirjanikult lugejale" ja "Lugejalt kirjanikule". Tahtmatult kerkib küsimus, kas EKK arhiivil ei ole ka vastavaid lugejakirju. J. Kronberg tunneb kindlasti kõige paremini EKK arhiivi. Kui ta pole neid esiletoonud, ju neid siis ei ole. Mainitud seoses on nimetamist väär tugejate hinnangute järgi koostatud "ideaalteose" retsept (lk. 219): ajaloolist ainest või maaelu käsitlev aktuaalne (sõda, okupatsioon, pagulus) romaan suhteliselt moodas teostuses. Tösi, soov pärineb aastast 1955 (või varasemast).

Tollest idealist lähtudes võiks ehk analüüsida EKK-s avaldatud kirjandust, selgitamaks, kui ligidal-kaugel oli see tellija soovist. Raamatuklubiline kirjastus on möistagi oma tellijatega tihedamalt seotud ja eks ole sealgi klient kuningas. Seda enam võiniuks ehk esile tösta käsitleduselt või ainestikult uudislikke teoseid. Tösi, K. Rumori "Krutsifiksi" vaadeldakse omaette peatükis. Teisalt oleks ju päris huvitav, kui mõni praegune kirjastus võtaks vaevaks anketeerimise abil välja selgitada tänapäeva eesti lugeja ideaalteos või -teosed. Mõned kirjamehed oleksid kindlasti huvitatud.

Kolmas üllatus lugemisel oli see, et esimesed kakskümmend aastat võitles EKK lugejate konser-vatiivsusega, aga viimased kakskümmend aastat lugejate suremise või rikastumisega (lk. 40). On küll kurb, aga mõneti ka lohutav teada, et rikastumisega kaasnev tõusiklikkus, mille ilmselge märk on emakeele põlgamine trükkisõnas, ilmnes juba paguluses. Kirjastuse võitlust üha aheneva luge-jaskonna raames on põnev lugeda, seda enam, et see külj on jäanud siiani avamata. Seni on ju püsinnud käibetöde, et väga tore ja tubli EKK lõpetas tegevuse *primus motor* B. Kangro surma tõttu. J. Kronbergi uurimusest saame teada, et lõpp olnuks paratamatu. Siit tõusebki küsimus: kumb häübub varem, kas lugejaskond või kirjanikkond. Paguluses ilmselt lugejaskond. Kuidas on lugu aga kodumaal? Kui keeleseadus ei toimi, kui inglise keelt tahetakse seada mitte ainult teadus-, vaid ka öppikeeleks (kõrgkoolis esialgu), kui ajalehete keel on tagasihooldikult öeldes risustunud, kui raadios ja televiisoriski kõneldakse inglise intonatsiooni-ga (lauselöpp üles) – siis kardetavasti häübub ka meie lugejaskond enne kirjanikkonda.

Aga see viib teemast juba liiga kaugele. Kuigi praegu trükitest tiraazi ei märgita – ilmselt ärisaladus –, on siiski teada, et kodukirjastuste väljaanne trükiari ei ületa EKK viimaseid teadaolevaid tiraaze. Kardan, et eestlased on kaotamas oma epi-teeti: luge rahvas.

Neljas lugemissüllatus seostub raamatusaadetistega EKK-st. Olen isegi saanud B. Kangrolt luuletuskogusid ja romaane. Naiive inimesena, ja raamatute odava hinnaga harjunud, mõtlesin tännini, et tegemist on autori või kirjastuse heasoovilkusega. Raamatute täanast hind ja postikulusid arvestades on möistagi selge, et keegi pidi kirjanduse saatmist finantseerima. J. Kronberg vahendab Enn Nõu arvamust: raamatute saatmist rahastas "mõni jõukam pagulane või pagulasorganisa-tsioon, töenäolisemalt aga tegi seda mõni USA Luu-re Keskagentuuriga ühenduses seisev organisa-tsioon" (lk. 207). Ennäe, E. Sõglal võis õiguski olla, väites selle kõige taga olevat CIA! Aga on sel tähtsust! Peaasi, et raamatud tulid läbi ja vahendasid

hoopis teistsugust suhtumist kui kodukirjanduse riidadevaheline opositsioon.

Uurimust tuleb kiita. See annab töetruu pildi EKK-st, tõstab V. Uibopuu tegemised õigete tase-mele B. Kangro osa vähendamata, viitab M. Kangro olulisusele kirjastuse töös, märgib küllaldase rõhuga kolleegiumi tähtsust. Peaasi, uurimus ajendab mõtlemaja sunnib tõmbama paralleeli. Käsitlades minevikku, teeb ta olulisi viiteid olevikku. Ja seda ei saa öelda iga uurimuse puhul.

Nagu igas uurimuses, nii on siangi kiiduväärsel kõrval ka taunimisväärsel. Üldiselt näikse olevat tegemist autori lohakusega nii sõnastuses kui ka stilis. Lk. 9: miks *likvidatsioon* selmet lõpetamine (või likvideerimine)? Lk. 12 lause: "...millele tõnkumine... täit kinnitust ei soosinud" sisu jääb hämaraks. Lk. 22: isa venna tütar on ju tavakeeles onutütar; lk. 27 on juttu "soovitud osa suurusest", eelnevat arvestades peaks olema "soovitud osakute arv"; lk. 39 kirjutab autor: "taotles loa", aga peaks olema: "taotles luba", selgeoleks aga: "taotles ja sai loa". Autor näikse armastavat sõna *suhetes*, mis mõnes kontekstis on asendavat (lk. 15), mõnes tarbetu (lk. 32). Lk. 33/4 on sõna *näiteks* ülearune ja lausa segadust tekitav. Sõna *brošür* ei sobi kasutada raamatutohta (lk. 67). Termin *numerus clausus* (lk. 85 ja 118) tulnuksu avada. Raamatu liikmehind (lk. 71) tunnukse ebakorrektnne, ehkki sisu on mõistetav. Väljend "sõnu valimata... nöökis" on ilmne stiilitus (lk. 137). *Teostamise eelis-tamine tegemisele* on ilmne nõukogude-aegse kantseliidi mõju (lk. 149: teostamisel isegi... käsikirja järku (*sic!*) ei jõutud; lk. 290: ankeedi teostamise aeg). Lk. 152 on lohakusviga, kui Nõukogude-eelset aega samastatakse vabariigi-eelsega, (p.o. vabariigi-aegne). Ka sõna *süsteem* viitab kõvasti Nõukogude ajale. Isegi pealkirja kippunud *kirjanduskultuuri süsteem* pigem ähmastab sisu (lk. 215 jj.). Piisaks kirjanduskultuurist. Stiilipärliks ei saa ka pidada lauseid, nagu: "Lõpuks kuulub kirjanduseelu süsteemi ka hierarhia ja korrastatuse moodustamine, kanoniseerimine..." (lk. 216) või "... arvustuse hankimise küsimus oli jäetud autori hooleks." (lk. 222). Kui autor nimetab ühes lauses kolme meest, ei saa järgmises lauses kirjutada *mõlemast* kriitikust (lk. 228).

Ent stilivigade kõrval on olulisemad ka ütlematajätmised ja järjekindlusetus. Lk. 56 on juttu EKK 1978. a. puudujäägist (40 000 krooni). Või- nuks vihjata, kuidas sellest üle saadi. Kaks lehekülge edasi on öeldud, et 1979. ja 1980. aasta kahjum oli 15 950 krooni, ent Rootsli kultuurinõuko-gult saadi 30 000 krooni. Kuid 40 000-sest kahjust mitte sõnagi. Lk. 63/4 öeldakse, et H. Eller palus 1982. aastal, et korrektuuri loeksid autorid ise. Edasi selgub, et hädavajalikku toimetustööd

tegid ja korrektuuri lugesid B. ja M. Kangro. Mis jääb siis H. Elleri tööks? Või lahus ta? Vastust ei ole. Lk. 66 räägitakse honorarikohustusest, järgmises lauses aga aruandekohustusest. On need kattuvad mõisted? Pooltuse "...iga poolsarja koostamisel vaadati see arb uesti üle" jäab segaseks. Milline arb, kas honoreeritav tiraaz? Ja kas ülevaatamisel ka midagi otsustati? Lk. 76 korratakse seda mõttækäiku, ent õnneks mõistetavamalt. Lk. 89 kõneldakse kolleegiumi rakendamisest kümnendi keskel, ütlemata, millise kümnendi. Ei ole hästi usutav autori väide, et professionaalset lugejat piisab põgusast pilgust veendumaks teose keelelises saamatuses või diletantlikus teostuses (lk. 90). Lk. 93–94 on juttu EKK autoritest ning raamatutest ja käsikirjadest. Arvud on kõnekad, aga paraku ei haaku omavahel. Esimene arvupaar on selge: EKK on avaldanud 78 autori 415 köidet (NB! mitte teost). Lauajuhind järgi laekus 354 käsikirja 163 autorilt (seega 2,17 käsikirja autori kohta). Kas siis ilmunud teoseid ei registreeritudki (või on autor unustanud kasutamast sõnakest *veel*)? Neist 163-st ei ole 103-l ilmunud EKK kirjastuses ühtki raamatut ja 51-l pole üldse ilmunud teost. Üheksal siis ilmusid teosed EKK-s. Kolleegiumi kirjavahetuse kaudu aga on selgunud 170 autorit, kellest 32-l on ilmunud vähemalt üks raamat. J. Kronberg võiniuks need arvud siiski suhtestada. Muidugi eeldanuks see tulisti n.-ö. tuima tuhnimist, aga seda teadustöö tihti nõuab. Sageli kasutab autor terminit *kaanon* (lk. 212 jj.), avamata selle sisu. Mis on pagulaskirjanduse *kaanon*? Kas eelnimetatud "idealteos"?

Usutavasti on paljud siinnimetatud küsitarvused johtunud asjaolust, et autor küll teab, kuid eeldab vääralt, et lugejadki teavad. Mõned enk teavadki, kuid mitte kõik. Osa vastutust peaks kandma ka toimetaja, sest paraku näib käsikiri küll jäännud toimetamata. Lauseksimused võiniuks ju toimetaja ilkagi ära parandada (näiteks lk. 125 viites 44 osutatakse viitele 4 leheküljel 19, kuid viide neli on leheküljel 17). Autoriteetne sari väärinuks paremat toimetamist.

Kõigest hoolimata on uurimus loetav ja just huviga loetav.

Ülo Tedre